

Наталія ШУЛЬЖУК,

orcid.org/000-0002-6177-3336

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри стилістики та культури української мови

Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) *n_shulzhuk@i.ua*

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ МОВЧАННЯ ЯК ЗАСОБУ ДІАЛОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізоване мовчання як засіб діалогічної комунікації в контексті проблемного поля лінгвістичної прагматики. Зазначено, що антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць сфокусував увагу дослідників на людині як творцеві мовленнєвої діяльності, у зв'язку з чим перспективу мовознавства нині пов'язують із галузями знань, проблемне поле яких зосереджене на пошуку того, як людина послуговується мовою і як у мовних одиницях відобразилася сама людина в усіх її проявах і потребах. З-поміж таких галузей автор виокремлює лінгвістичну прагматику, розвиток якої активізував порівняно новий напрям у мовознавстві – комунікативно-прагматичний, що зорієнтований на з'ясування потенційних можливостей мовних одиниць у процесі передачі комунікативно значущих смислів під час спілкування.

Автор зауважує, що, застосовуючи відповідні комунікативні стратегії і тактики, комуніканти реалізують свої наміри в діалозі, нові вектори досліджень якого також визначила проблематика лінгвістичної прагматики, спрямована на вивчення функцій одиниць мови в реальних комунікативних процесах. Із-поміж невербальних засобів вираження думки автор виокремив мовчання – комунікативну одиницю, що може містити інформацію про психічний та емоційний стан мовців, їх соціальний статус, про небажання відповідати, незнання відповіді та ін.

Автор акцентує на міждисциплінарному характері мовчання, проте цікавість мовознавців до цього феномена пов'язує передусім із тенденцією до дослідження мовних явищ через їх прагматичний потенціал в актах комунікації. Автор зауважує, що двобічна мовна комунікація з безпосереднім контактом призводить до асиметрії плану змісту і плану вираження у висловлюванні, імпліцитний зміст якого презентує і семантика мовчання – потужний афективний потенціал комунікації та її ефективна стратегія, зумовлена інтенціями адресанта.

Автор виокремлює й етносоціокультурну функцію мовчання, зумовлену певними нормами, культурними, етнічними та релігійними традиціями певного етносоціуму.

Перспективу подальших наукових пошуків автор пов'язує з вивченням мовчання в контексті еколінгвістики, тобто як засобу мовленнєвої толерантності, що визначає ефективну соціальну взаємодію, яка виключає мовленнєве насилля в будь-якому його прояві.

Ключові слова: мовчання, комунікація, діалог, лінгвістична прагматика, ситуація мовлення, комунікативний намір, адресант, адресат.

Natalia SHULZHUK,

orcid.org/000-0002-6177-3336

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at Department of the Ukrainian Language Stylistics and Culture

Rivne State University of the Humanities

(Rivne, Ukraine) *n_shulzhuk@i.ua*

PRAGMATIC PARAMETERS OF SILENCE AS A MEANS OF COMMUNICATION

The article analyzes silence as a means of dialogue communication in the problematic field of linguistic pragmatics. It is specified that the anthropocentric approach to the language study has focused researchers on the human as the creator of speech activity, thereby the perspective of linguistics is associated with areas of knowledge whose problem field is concentrated on how people use language and how these language units reflect the person him/herself in all their manifestations and needs. Among such spheres the author defines linguistic pragmatics, the development of which has intensified a relatively new direction in linguistics – communicative-pragmatic, that allows us to determine the potential of language units in the process of transmitting communicatively significant meanings during communication.

The author emphasizes that using appropriate communicative strategies and tactics helps communicators achieve their intentions in dialogue; new research vectors of which have also been identified by issues of linguistic pragmatics, aimed at studying the functions of language units in present communicative processes. Among the non-verbal means of expression the author singled out silence as a communicative unit that may contain information about mental and emotional state of speakers, their social status, reluctance to answer, ignorance of the answer etc.

The author emphasizes the interdisciplinary nature of silence, but the interest of scientists in this phenomenon is primarily associated with the tendency to study linguistic phenomena because of their pragmatic potential in acts of communication. The author points out that two-way verbal communication with direct contact leads to an asymmetry of the plan of content and the plan of expression in phrases, the implicit meaning of which is presented by the semantics of silence that is a powerful affective potential of communication and its effective strategy due to the intentions of the addressee.

The author also singles out the ethno-socio and cultural functions of silence, due to certain norms, cultural, ethnic, and religious traditions of a certain ethnic society.

The author deals the prospect of further research with the study of silence in the context of ecolinguistics, i.e. as a means of speech tolerance, which determines effective social interaction, which eliminates speech violence in any of its reflections.

Key words: *silence, communication, dialogue, linguistic pragmatics, speech situation, communicative intention, addressee, addressee.*

Постановка проблеми. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць сфокусував увагу дослідників на людині як творцеві мовленнєвої діяльності, для якого мова – засіб кодування/декодування висловлювань і текстів. Це зумовило активізацію інтегральних та диференційних процесів у різних галузях знань, внаслідок чого, з одного боку, сформувалася ціла галузь знань про людину, а з іншого – відпаростилися нові гілки в найрізноманітніших науках про мову. Так, перспективу мовознавства нині пов'язують із розвитком комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвістичної прагматики та ін. Проблемне поле цих галузей знань різне, проте усі вони зосереджені на пошуку того, як людина послуговується мовою і як у мовних одиницях відобразилася сама людина в усіх її проявах і потребах.

Розуміння спілкування як діяльності за допомогою мови в процесі обміну інформацією для досягнення комунікативної мети та для ефективної соціальної взаємодії людей неможливе без уявлення про порівняно новий напрям у мовознавстві – комунікативно-прагматичний, що дає змогу з'ясувати потенційні можливості мовних одиниць у процесі передачі комунікативно значущих смислів під час спілкування. Доцільність цього напрямку обґрунтована в працях багатьох мовознавців (Бацевич, 2009; Гак, 1973; Норман, 2009; Сусов, 1986; Формановская, 2002). Так, Н. Формановська переконливо доводить, що в процесі спілкування за допомогою мови на перший план висуваються суб'єкти мовленнєвих дій, які визначають та окреслюють відповідний прагматичний комунікативний простір, – ту зону, де мова фіксує різноманітне ставлення мовців до дійсності, адресат же сприймає й витлумачує закодовані в мовленні адресанта смисли (Формановская, 2002).

Застосовуючи відповідні комунікативні стратегії і тактики, комуніканти реалізують свої наміри в діалозі – найпоширенішій формі вияву

українського літературного мовлення. Інтерес мовознавців до багатоаспектної теорії діалогу ніколи не згасав (спроба визначити поняття «діалог» (Л. Якубинський, Г. Чумаков, М. Борисова, Г. Валімова, М. Мілих, Н. Буреніна, А. Скшидло, О. Ваяхіна, С. Єрмоленко та ін.); з'ясування особливостей синтаксичної організації діалогічної репліки (П. Дудик, О. Шаройко, Т. Винокур, Г. Інфантова, Н. Шведова, Г. Чумаков, Н. Шульжук та ін.); комунікативні параметри діалогу (Г. Сергеева, Н. Теплицька, М. Шафіро) та ін.). Проблеми діалогу розробляли на матеріалі різних мов Н. Арутюнова, І. Святогор, В. Любопитнов, В. Девкін, В. Єжов, Л. Чахоян, В. Гак, М. Гаврильєв, Г. Верба, К. Свобода та ін. У вивченні діалогу чималий досвід має українське мовознавство (А. Грищенко, В. Рінберг, Д. Баранник, І. Борисюк, П. Дудик, Г. Олійник, Л. Олексієнко, Л. Безугла, І. Шевченко та ін.). Нові вектори досліджень діалогічного мовлення визначила проблематика лінгвістичної прагматики, спрямованої на вивчення функцій одиниць мови в реальних комунікативних процесах. Активізація досліджень у цій галузі призвела до вивчення мови «не «самої в собі й для себе», а як засобу, що використовує людина у своїй діяльності» (Маслова, 2008: 29). Вивчення мови на комунікативно-прагматичних засадах поставило в центр дослідницької уваги ситуацію спілкування, стратегії мовленнєвого впливу, що реалізуються як у прямих, так і опосередкованих способах вираження думки, процес формування якої в умовах двобічної мовної комунікації з безпосереднім контактом призводить до «нерівномірної чіткості повідомлюваного змісту і до його нерівномірно повного вираження» (Загнітко, 2005: 6). Репрезентантом опосередкованих (невербальних) способів вираження думки є такий засіб діалогічної комунікації, як мовчання – дискурсне явище, що відображає стан комунікантів, їхню прагматичну та соціокогнітивну діяльність.

Аналіз досліджень. Положення про те, що в певному контексті акт мовчання може бути кому-

нікативно значущим, не викликає сумнівів у лінгвістів (Каирбекова, 1988; Крестинский, 2011; Меликян, 2000; Сенічкіна, 2003; Швачко, 2012), оскільки така комунікативна одиниця може містити інформацію про психічний та емоційний стан мовців, їх соціальний статус, про небажання відповідати, незнання відповіді та ін. У працях О. Кібрика, О. Сковороднікова, Є. Федорченко, О. Шейгал та ін. мовчання представлено як семантична редукція. Л. Безугла докладно вивчила мовчання як прагматичну імплікацію (Безуглая, 2004). Оскільки комунікативні ситуації, компонентом яких є мовчання, різноманітні, то й функцій мовчання як засобу міжособистісного спілкування чимало. Докладно функції мовчання дослідив С. Крестинський (Крестинский, 2011), проте усі ці функції, на нашу думку, можна звести до двох основних – зв'язку (позитивного чи негативного) між комунікантами та впливу.

В одній із праць, предметом вивчення якої було мовчання, натрапили на цікаві міркування філософа, культуролога й лінгвіста М. Епштейна, висловлені в статті «З тоталітарної епохи – у віртуальну». Називаючи лінгвістику королевою гуманітарних наук другої половини ХХ ст., науковець акцентує на тому, що «мовчання визначає в мові межі її діяльності і ту смислову форму, в якій вона визначає й розчленовує себе. Так виникає нова, альтернативна дисципліна – лінгвістика мовчання, або силентика, <...> наука про паузи, про формування замовчування, про одиниці мовчання, що формують мовлення та визначають глибину його семантичних переносів, метафоричних зсувів та фігуральних значень» (Епштейн, 1998).

Зауважимо, що мовчання через свою універсальність стало предметом вивчення багатьох наукових галузей (філософії, теології, психології, теорії комунікації, семіотики, етнографії, культурології), тому воно має міждисциплінарний характер. Цікавість мовознавців до цього феномена можна пояснити тим, що в лінгвістиці, з одного боку, намітилася загальна тенденція до розширення її традиційних меж, а з іншого – проблемне поле лінгвістичної прагматики орієнтує дослідника на діалогічний дискурс (а не на текст), на висловлювання (а не на речення). Сучасний поліпарадигмальний простір лінгвістики, презентований домінантою когнітивно-дискурсною парадигмою, орієнтує мовознавця на дослідження мовних явищ через вивчення їх прагматичного потенціалу в актах комунікації, оскільки і в системі мови, і в мовленні виявляють активність певні закони, пов'язані із закономірностями кому-

нікативного процесу та психологічними особливостями мовців.

Мета статті – проаналізувати мовчання як засіб діалогічної комунікації в контексті проблемного поля лінгвістичної прагматики.

Виклад основного матеріалу. Існують різні визначення мовчання, нам імпонує його розуміння, запропоноване Н. Д. Арутюновою: «Мовчання як семіотичний феномен невербальності – це своєрідний субститут смислу висловлювання, який експлікує поведінку, наповнює мовлення новим змістом, емоційно насичуючи вербальність» (Арутюнова, 2000: 418).

Сучасні дослідження мовознавців доводять, що мовчання – навмисний комунікативний акт, який, попри нульовий план вираження, має значення. Мовчання – це засіб невербальної комунікації, що наповнює мовлення додатковою (переважно емоційною) конотацією.

С. Крестинський, не заперечуючи, що в певному контексті мовчання може бути комунікативно значущим, виокремив такі функції мовчання: контрактивну, дисконтрактивну, експресивну, інформативну, оцінну, рогативну, когнітивну, гезитативну, експективну, фонову, афективну, стратегічну, риторичну, синтаксичну, соціально рольову, ритуальну, соціальної позиції та маркування ролей (Крестинский, 2011). Визначені функції мовчання відображають найчастотніші ситуації в мовленнєвій практиці комунікантів і об'єднані загальним принципом: мовчання є або власне комунікативним актом (хоча й нульовим), або його складником. Проте в будь-якому вияві воно є комунікативно вагомим.

Наведемо приклад реалізації стратегічної функції мовчання в діалозі двох подруг із «Нової старої баби» Л. Денисенко, які втілюють різні типи темпераменту й життєвої позиції, – колоритної правдолюбки Зойки, яку не цікавить думка інших, та вдови репресованого Варки, яка не бажає здійснювати мовленнєвий акт навмисно, щоб не створити конфліктної ситуації:

«А потім побачила, як вона у чайнику розчиняє дві пігулки аспірину.

– Ти нащо те робиш?

– Уроды, что за цветы в переходе втридорога сдирают, сказали, щоб розы не вяли, нужно добавлять в воду аспирин. Я, конечно, не роза, но увядать тоже не спешу. Смотри, как помолодела, видишь?

Я замовчала, бо Зойці не пояснити, що молодий крокодил від старого крокодила відрізняється лише розмірами. Тільки маразмів більшає» (Денисенко, 2013: 20).

Свою невпевненість та неготовність щось доводити надто спритним і прагматичним людям Варка, передбачаючи можливі заперечення й обурення, демонструє і в такій діалогічній єдності:

«– Площадь нормальная, покатит на пару лет, но вообще запущенная. Это у вас что, кабинет? Кому оно сейчас надо? – резонно запитувала Віка Петрова про кімнату, котра нами використовувалася як бібліотека та комора.

Я знизала плечима – не вміла спілкуватися з такими спритними людьми, не могла я пояснити цій жінці, що у кімнаті живуть книжки, улюблені казки Славіка, мої співрозмовники, чоловіки, що, на відміну від інших, залишилися зі мною на старих книжкових сторінках» (Денисенко, 2013: 24).

Недотримання принципу кооперації, наслідком чого став психологічний дискомфорт одного з комунікантів, у фрагменті з повісті «Нова стара баба» уможливило реалізацію дисконтактивної функції мовчання:

«– Я на пана Івана не справила належного враження, Звичайно, він не казав того прямо, але було помітно навіть такій непроникливій особі, як я.

Зойка злилася і все підштовхувала його до мене.

– Ви знаєте, Іванку, Барбара – дружина дисидента, поїхала за ним до Сибіру, він сидів за політику, а вона підтримувала його національні ідеї, її навіть катували тамтешні москальські вишльопки.

Ну як, скажіть мені, я могла при здоровому глузді потакати цій маячні? Я постійно виходила – щось вимити, на щось подивитися. То мені почувся дзвоник у двері, то це щось. Але Зойка смиренно тягла пана за мною» (Денисенко, 2013: 85).

А в нижченаведеному фрагменті з тієї ж повісті мовчання виражає психологічний стан образи та відчуття приниження одного з учасників діалогу (експресивна функція мовчання):

«– Мда. Знаєш, мамо, що Славко каже, коли його питають, ким він хоче стати?

– Льотчиком!

– Ні, не льотчиком. Бабусею, каже. Хочу бути бабусею, добре готувати й не ображати людей. Цікава чоловіча позиція, чи не так? Дякую, мамо, виховала. – І Наталя картинно вклонилася.

Покотилися сльози, це було образливо, я стільки сил поклала, так намагалася допомогти, не для того, щоб почути щось вдячне, але й не за тим, щоб мене принижували» (Денисенко, 2013: 83).

Нерідко мовчання виражає мисленнєву діяльність комуніканта, який перебуває у стані пошуку змісту й форми відповіді (когнітивна функція):

«– Дорогая, вы пользуете себя кремом? – запитувала Софа Марковна, я не знала, як правильно відповісти на це питання, тому крутила пальці на руках. – Милочка, нужно показать вас Степану Моисеевичу, он прекрасный психотерапевт, иначе вы таки заработаете себе вывих» (Денисенко, 2013: 46).

Л. Денисенко, малюючи образи героїнь своєї повісті, таких емоційно й інтелектуально різних, у діалогах майстерно передає їхні мисленнєві процеси з імплікатурою сумніву, нерішучості:

«– Ма, як навчитися прощати, як навчитися скорятися? Ти це вмієш робити, Зойка – ні, але ж ви вижили, розумієте одна одну, підтримуєте. Як вам це вдалося, чому я зовсім не можу попуститися? Чому я не можу дати попуститися іншим? Що мені заважає?

Я не знала, що відповісти, якби я вміла все пояснювати або хоча б посилати всіх у жопу, як то вміє Зойка, але не мала такого хисту (Денисенко, 2013: 129).

Мовчання як нульовий мовленнєвий акт у структурі діалогічного дискурсу може справляти позитивний чи негативний вплив на адресата (афективна функція):

«– Ничего не планируйте на следующее воскресенье, у нас новоселье, Славка квартиру начнет новую обживать. Поздравляю, чурбан неотесанный, ты уже взрослый!

Славик напряжено мовчав. Потім змінив позу і сказав, що нікуди переїздити не збирається, бо не залишить бабусю» (Денисенко, 2013: 99).

Як стратегічний ресурс, коли адресант або адресат виявляють навмисне небажання здійснювати мовленнєвий акт, щоб унеможливити комунікативний конфлікт, мовчання представлене в такому фрагменті повісті:

«Віка Петрова говорила російською, щоб Йоста щось розумів, я говорила українською, бо з російською у мене були проблеми (я просто не могла розпочати, певно, боялася, що тоді не зупинюся або що наді мною будуть насміхатися). Зойка поки що мовчала, виявляючи ввічливість (думаю, що вона вирішила: мовчання за цих обставин – це єдиний спосіб не зірватися й не нахамити). Але Зойка мовчання ніколи не тримала дуже довго» (Денисенко, 2013: 117).

Мовчання має й неабиякий афективний потенціал: його реалізує адресант, який прагне викликати в адресата певні емоції, наприклад:

«– Ти у мами був? – цікавилася я у Славіка, навіть напускалася на нього, що матір треба відвідати.

– Ба, ти чого? Звичайно, що не був, ти ж сама знаєш: вона нікого не хоче бачити. Вона якщо

чогось хоче – усі про те знають, і коли чогось не хоче – теж не приховує.

Промовисте мовчання моєї доні привчило усіх нас розуміти його» (Денисенко, 2013: 100).

У будь-якій ситуації мовлення комунікативні ролі її учасників марковані, тому мовчить переважно той учасник діалогу, який залежить від думки іншого, що й яскраво демонструє такий фрагмент повісті «Нова стара баба»:

«– Варка, без дураков. Смотри, следующий год – выборы, будет недобор, народ устал, все народ заколебали, и тут ты – гарна й свіжа, наче ружа. Знаешь, какая у них пенсия? А какие возможности? В цеховских больницах даже Славуша твой простату лечит будет, когда мы давно помрем. Не хочешь о себе думать – подумай о внуке. Не хочешь о внуке (хотя это вряд ли) – о стране!

Зойка! Зміїце.

Я замислилася на мить. Зойці того було достатньо, вона зателефонувала «дядечкові» та домовилася, що він заїде завтра до нас повечеряти. Я зробила чергову спробу відкараскатися» (Денисенко, 2013: 82).

Як бачимо, Варка, не спроможна чинити опір наполегливій і завзятій Зойці, переважно обирає пасивну роль комуніканта.

Крім названих комунікативних функцій мовчання, очевидно, варто виокремити й етносоціокультурну, зумовлену певними нормами, культурними, етнічними та релігійними традиціями певного етносоціуму. Мовленнєвий етикет, позначений національною специфікою, визначає прагматичний потенціал мовних одиниць у кон-

кретних актах комунікації: мовна особистість репрезентує, з одного боку, типізовані риси свого етносу і свого соціального оточення, а з іншого – особистий комунікативний досвід. У зв'язку з цим останнім часом науковці зосереджені на вивченні прагматичного ефекту мовчання в міжкультурній комунікації (Манакін, 2012). Лінгвісти також аналізують мовчання і як стилістичний (Швачко, 2011), і як стратегічний (Носова, 2009; Войцехівська, 2014) ресурси.

Висновки. Отже, процеси утворення думки, під впливом яких формується двобічна мовна комунікація з безпосереднім контактом, призводять до асиметрії плану змісту й плану вираження у висловлюванні, в матеріальній структурі якого не всі елементи виявляються необхідними. Імплицитний зміст висловлювання презентує і семантика мовчання – засіб невербальної комунікації, потужний її афективний потенціал й ефективна стратегія, зумовлена інтенціями адресанта.

Мовчання як нульовий мовленнєвий акт у структурі діалогічного дискурсу та засіб прагматичної імплікації може виявитись й ефективним регулятором комунікативної поведінки мовців, оскільки спроможне запобігати розвитку конфліктного спілкування. Тому перспективи подальших наукових пошуків, на нашу думку, доречно пов'язати з вивченням мовчання в контексті еколінгвістики – як засобу мовленнєвої толерантності, відновлення екологічного балансу у сфері мовленнєвої комунікації в суспільстві, що визначає ефективну соціальну взаємодію, яка виключає мовленнєве насилля в будь-якому його прояві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Феномен молчания. *Язык о языке* : сборник статей. Москва : Языки русской культуры, 2000. С. 417–436.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля та дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 29–37.
3. Безуглая Л. Р. Значимое молчание в системе прагматической импликации. *Вісник ХНУ*. 2004. Вип. № 636. С. 47–49.
4. Войцехівська Н. К. Мовчання як комунікативно значущий знак у конфліктному діалогічному дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : філологія*. 2014. № 8, Т. 2. С. 4–6.
5. Гак В. Г. Высказывание и ситуация. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва : Наука, 1973. С. 349–372.
6. Эпштейн М. Из тоталитарной эпохи – в виртуальную. К открытию Книги Книг. *Русский журнал*. 1998. 17 апреля. URL: <http://old.russ.ru/journal/netcult/98-04-17/epstyn.htm>. pdf.
7. Загнітко А. П. Прагматичний аспект речення і прагматичний рівень висловлення. *Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії* : збірник наук. пр. Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. Рівне, 2005. Вип. 13. С. 3–7.
8. Каирбекова Р. К. Прагматический эффект недоговаривания. *Прагматика и стилистика текста*. Алма-Ата : Мысль, 1988. С. 83–86.
9. Крестинский С. В. Молчание как средство коммуникации и его функции в языковом дискурсе. *Вестник ТвГУ. Серія «Филология»*. 2011. Вип. 1. С. 34–37.
10. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2012. 288 с.
11. Маслова А. Ю. Введение в прагмалінгвістику : учеб. пособие. Москва : Флинта-Наука, 2008. 152 с.
12. Меликян С. В. Речевой акт молчания в структуре общения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Общее языкознание». Воронеж, 2000. 18 с.
13. Норман Б. Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков) : курс лекций. Минск : БГУ, 2009. 83 с.

14. Носова Е. О. Стратегические ресурсы молчания. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2009. № 13 (151). Филология. Искусствоведение. Вып. 31. С. 89–95.
15. Сеничкина Е. П. Семантика умолчания и средства ее выражения в русском языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». М., 2003. 33 с.
16. Сусов И. П. Прагматическая структура высказывания. *Языковое общение и его единицы*. Калинин : Изд-во КГУ, 1986. С. 7–11.
17. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва : Русский язык, 2002. 216 с.
18. Швачко С. О. Мовчання як силенціальний ефект. *Наукові записки. Серія: Філологічна (мовознавство) : збірник наук. пр. Вінниця : ВДПУ, 2012. Вип. 15. С. 225–230.*
19. Швачко С. О. Стилістичні засоби позначення комунікативного мовчання. *Філологічні трактати*. Суми : СумДУ, 2011. Т. 3. С. 61–67.
20. Денисенко Л. Нова стара баба. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. 270 с.

REFERENCES

1. Arutyunova N. D. Fenomen molchaniya. *Yazyk o yazyke: sb. statej*. [Phenomenon of silence]. Moskva : Yazyki russkoj kul'tury, 2000. S. 417–436. [in Russian].
2. Batsevych F. S. Lihvistychna prahmatyka: sprobа obgruntuvannia problemnoho polia ta doslidnytskoi odynytsi. [Linguistic pragmatics: an attempt to substantiate the problem field and the research unit]. *Movoznavstvo*. 2009. № 1. S. 29–37. [in Ukrainian].
3. Bezuglaya L. R. Znachimoe molchanie v sisteme pragmaticheskoy implikacii. [Significant silence in the system of pragmatic implication]. *Visnik HNU. Harkiv : HNU, 2004. Vip. № 636. S. 47–49.* [in Russian].
4. Voitsekhivska N. K. Movchannia yak komunikativno znachushchyi znak u konfliktnomu dialohichnomu dyskursi. [Silence as a communicatively significant sign in conflicting dialogic discourse]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: filolohii*. 2014. № 8. T. 2. S. 4–6. [in Ukrainian].
5. Gak V. G. Vyskazyvanie i situaciya. *Problemy strukturnoj lingvistiki*. [Statement and situation]. Moskva : Nauka, 1973. S. 349–372. [in Russian].
6. Epshteyn M. Iz totalitarnoj epohi – v virtual'nyyu. K otkrytiyu Knigi Knig. [From a totalitarian era to a virtual one. To the opening of the Book of Books]. *Russkij zhurnal*. 1998. 17 aprelya. URL: <http://old.russ.ru/journal/netcult/98-04-17/epstyn.htm> [in Russian].
7. Zahnitko A. P. Prahmatychnyi aspekt rechennia i prahmatychnyi riven vyslovlennia. [Pragmatic aspect of a sentence and pragmatic aspect of a level of an expression]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii: Movoznavchi studii : zb. nauk. pr. Rivnenskoho derzh. humanit. un-tu. Rivne, 2005. Vyp. 13. S. 3–7.* [in Ukrainian].
8. Kairbekova R. K. Pragmaticheskij effekt nedogovarivaniya. [Pragmatic effect of omission]. *Pragmatika i stilistika teksta. Alma-Ata : Mysl', 1988. S. 83–86.* [in Russian].
9. Krestinskij S. V. Molchanie kak sredstvo kommunikacii i ego funkcii v yazykovom diskurse. [Silence as a means of communication and its functions in linguistic discourse]. *Vestnik TvGU. Seriya «Filologiya»*. 2011. Vyp. 1. S. 34–37. [in Russian].
10. Manakin V. M. Mova i mizhkulturna komunikatsiia: navch. posib. [Language and intercultural communication]. Kyiv: Akademiia, 2012. 288 s. [in Ukrainian].
11. Maslova A. Yu. Vvedenie v pragmalingvistiku : ucheb. posobie. [Introduction to Pragmalinguistics]. Moskva : Flinta-Nauka, 2008. 152 s. [in Russian].
12. Melikyan S. V. Rechevoj akt molchaniya v strukture obshcheniya : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.19 «Obshchee yazykoznanie». [Speech act of silence in structure of communication]. Voronezh, 2000. 18 s. [in Russian].
13. Norman B. YU. Lingvisticheskaya pragmatika (na materiale russkogo i drugih slavyanskikh yazykov) : kurs lekcij. [Linguistic pragmatics]. Minsk : BGU, 2009. 83 s. [in Russian].
14. Nosova E. O. Strategicheskie resursy molchaniya. [Strategic resources of silence]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filologiya. Iskuststvovedenie*. 2009. № 13 (151). Vyp. 31. S. 89–95. [in Russian].
15. Senichkina E. P. Semantika umolchaniya i sredstva ee vyrazheniya v russkom yazyke : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01 «Russkij yazyk». [Silence semantics and means of its expression in Russian]. Moskva, 2003. 33 s. [in Russian].
16. Susov I. P. Pragmaticheskaya struktura vyskazyvaniya. *Yazykovoe obshchenie i ego ediniy*. [Pragmatic structure of a statement]. Kalinin: Izd-vo KGU, 1986. S. 7–11. [in Russian].
17. Formanovskaya N. I. Rechevoe obshchenie: kommunikativno-pragmaticheskij podhod. [Verbal communication: a communicative-pragmatic approach]. Moskva : Russkij yazyk, 2002. 216 s. [in Russian].
18. Shvachko S. O. Movchannia yak sylentsialnyi efekt. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichna (movoznavstvo) : zb. nauk. pr.* [Silence as a silent effect]. Vinnytsia : VDPU. 2012. Vyp. 15. S. 225–230. [in Ukrainian].
19. Shvachko S. O. Stylistychni zasoby poznachennia komunikativnoho movchannia. *Filolohichni traktaty*. [Stylistic means of denoting communicative silence]. Sumy: SumDU, 2011. T. 3. S. 61–67. [in Ukrainian].
20. Denysenko, L. (2013). Nova stara baba [New old grandmother]. Kharkiv : Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].